

<https://doi.org/10.15407/socium2026.01.061>
УДК 338.439:338.43(100):339.9(477)

Creative Commons Attribution 4.0 International

Риковська О.В., канд. екон. наук, старший дослідник, провідний науковий співробітник відділу економіки і політики аграрних перетворень, ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”, вул. Панаса Мирного, 26, Київ, 01011, Україна, email: orykovska@gmail.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2723-8313>, Scopus Author ID: 59008463600,

Прокопа І.В., д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НААН України, головний науковий співробітник відділу економіки і політики аграрних перетворень, ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”, вул. Панаса Мирного, 26, Київ, 01011, Україна, email: iprokopa@ukr.net, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3681-2655>, Scopus Author ID: 57194145297, Web of Science ResearcherID: MDT-4712-2025,

Яровий В.Д., канд. екон. наук, старший дослідник, провідний науковий співробітник відділу економіки і політики аграрних перетворень, ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”, вул. Панаса Мирного, 26, Київ, 01011, Україна, email: v.yarovi@gmail.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4962-0820>,

Михайленко О.В., канд. екон. наук, старший науковий співробітник відділу економіки і політики аграрних перетворень, ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”, вул. Панаса Мирного, 26, Київ, 01011, Україна, email: mykhailenko.ok@gmail.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5214-6341>

ПРОДОВОЛЬЧА ВРАЗЛИВІСТЬ І АГРАРНА СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ КРАЇН: ГЛОБАЛЬНІ ФІНАНСОВІ ЗАГРОЗИ ЯК ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ¹

У статті досліджено продовольче забезпечення населення у контексті впливу боргової залежності та процесів фінансіалізації. Автори поставили за мету ідентифікацію асоційованих факторів продовольчої вразливості країн світу та України аналізом взаємозв'язку між часткою аграрного сектору у структурі ВВП, показниками продовольчої доступності, боргового навантаження, а також ролі фінансових обмежень у формуванні загроз продовольчій безпеці. Методологічну основу статті становлять порівняльний аналіз, групування країн за показником аграрної доданої вартості з урахуванням боргового навантаження та продовольчої доступності, а також оцінка співвідношення витрат на обслуговування боргу і державної підтримки сільського господарства. У роботі показано, що висока частка сільського господарства у ВВП не є ознакою продовольчої безпеки країни та не корелює з країнами показниками доступності продовольства. Наголошено, що головним чинником належного рівня продовольчого забезпечення населення є економічна доступність, зумовлена рівнем доходів населення. Доведено, що боргова залежність впливає на фіскальні можливості держав та зумовлює пріоритетність обслуговування боргу над фінансуванням аграрного сектору. На прикладі України встановлено, що за високого виробничого потенціалу аграрного сектору зберігається значне навантаження витрат домогосподарств на харчування, що свідчить про обмежену економічну доступність продовольства. Розкрито специфіку фінансіалізації аграрного сектору України; визначено, що співвідношення між державними витратами на обслуговування зовнішнього боргу та підтримкою сільського господарства відображає траєкторію поступового погіршення фіскальних умов для аграрного розвитку. Практичне значення результатів полягає у можливості їхнього використання для обґрунтування пропозицій зі вдосконалення державної політики розвитку сільського господарства та сільських територій.

¹ Статтю підготовлено в межах виконання НДР “Комплексне наукове дослідження динаміки та структурних змін у світовій економіці”, номер державної реєстрації 0125U003662.

© Риковська О.В., Прокопа І.В., Яровий В.Д., Михайленко О.В., 2026

Ключові слова: продовольча безпека, аграрна додана вартість, фінансіалізація, боргова залежність, міжнародні фінансові зобов'язання.

Рыковська О.В., *Cand. of Econ. Sci., Senior Scientific Fellow, Leading Researcher, Department of economics and policy of agrarian transformations, SO "Institute for Economics and Forecasting, National Academy of Sciences of Ukraine"*, 26, Panasa Myrnoho Str., Kyiv, 01011, Ukraine, email: orykovska@gmail.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2723-8313>, Scopus Author ID: 59008463600,

Прокопа І.В., *Dr. of Econ. Sci., Professor, Corresponding Member of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, Chief Researcher, Department of economics and policy of agrarian transformations, SO "Institute for Economics and Forecasting, National Academy of Sciences of Ukraine"*, 26, Panasa Myrnoho Str., Kyiv, 01011, Ukraine, email: iprokopa@ukr.net, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3681-2655>, Scopus Author ID: 57194145297, Web of Science ResearcherID: MDT-4712-2025,

Яровий В.Д., *Cand. of Econ. Sci., Senior Scientific Fellow, Leading Researcher, Department of economics and policy of agrarian transformations, SO "Institute for Economics and Forecasting, National Academy of Sciences of Ukraine"*, 26, Panasa Myrnoho Str., Kyiv, 01011, Ukraine, email: v.yarovyi@gmail.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4962-0820>,

Михайленко О.В., *Cand. of Econ. Sci., Senior Researcher, Department of economics and policy of agrarian transformations, SO "Institute for Economics and Forecasting, National Academy of Sciences of Ukraine"*, 26, Panasa Myrnoho Str., Kyiv, 01011, Ukraine, email: mykhailenko.ok@gmail.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5214-6341>

FOOD VULNERABILITY AND AGRICULTURAL SPECIALISATION OF COUNTRIES: GLOBAL FINANCIAL THREATS AS CHALLENGES FOR UKRAINE

The article examines food security in the context of debt dependence and financialisation processes. The authors of the article aimed to identify the associated factors of food vulnerability across countries worldwide and in Ukraine by analysing the relationships between the share of the agricultural sector in GDP, indicators of food accessibility, and debt burden, as well as by assessing the role of financial constraints in shaping threats to food security. The methodological framework of the article is based on comparative analysis, grouping of countries by indicator of agricultural value added, taking into account debt burden and food accessibility, as well as evaluation of the ratio between debt servicing expenditures and public support for agriculture. The paper demonstrates that a high proportion of agriculture in GDP is not an indicator of national food security, nor does it correlate with better food accessibility outcomes. It is emphasised that the key determinant of an adequate level of food security is economic access, primarily driven by household income levels. The study shows that debt dependence constrains fiscal capacity and leads to the prioritisation of debt servicing over financing the agricultural sector. Using Ukraine as a case study, it was found that, despite the high production potential of the agricultural sector, a significant proportion of household expenditures is allocated to food, indicating limited economic access. The paper highlights the specific features of financialisation in Ukraine's agricultural sector, showing that the ratio of public debt servicing expenditures to agricultural support reflects a trajectory of deteriorating fiscal conditions for agricultural development. The practical significance of the results lies in their applicability for substantiating policy recommendations aimed at improving state policy in agricultural and rural development.

Keywords: food security, agricultural value added, financialisation, debt dependence, international financial obligations.

Серед глобальних цілей світового співтовариства, затверджених на саміті ООН зі сталого розвитку у 2015 р., одне із чільних місць належить цілі 2 “Подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства” [1]. Нею передбачено забезпечувати для всіх груп населення цілорічний доступ до безпечної, поживної та достатньої їжі, а також істотно нарощувати продуктивність сільського господарства й доходи малих виробників продовольства, у тому числі шляхом гарантованого та рівного доступу до землі, інших виробничих ресурсів, знань, фінансових послуг, ринків, можливостей для збільшення доданої вартості та зайнятості в несільськогосподарських секторах.

У сучасних умовах трансформації глобальних продовольчих систем зберігається уявлення, що країни з високою часткою сільського господарства у структурі економіки мають об’єктивні передумови для забезпечення належного рівня продовольчої забезпеченості населення. Такий підхід ґрунтується на припущенні про прямий зв’язок між обсягами виробництва продовольства та його доступністю. Водночас емпіричні дані свідчать про наявність системного протиріччя: значна частка країн з аграрною спеціалізацією демонструє високі рівні продовольчої вразливості, що проявляється у недостатньому споживанні, обмеженому економічному доступі до продуктів харчування та залежності від зовнішніх ринків. Це засвідчує відсутність автоматичного трансформування аграрного потенціалу у продовольчу безпеку населення.

Поглиблення цього протиріччя значною мірою пов’язане з процесами фінансіалізації світової економіки, у межах яких фінансові чинники дедалі більше визначають параметри функціонування національних продовольчих систем. Зростання боргового навантаження, посилення залежності від зовнішнього фінансування та пріоритетність обслуговування боргу над інвестиціями у внутрішній розвиток обмежують можливості держав щодо підтримки аграрного сектору і забезпечення доступності продовольства.

Важливу роль у цих процесах відіграють міжнародні фінансові інституції, політики та інструменти яких впливають на формування макроекономічних пріоритетів країн, зокрема через умови кредитування, вимоги до бюджетної консолідації та лібералізації ринків. Фінансіалізація продовольства проявляється у посиленні участі фінансових інституцій – комерційних банків, пенсійних і хедж-фондів та інших – у володінні землею, аграрними підприємствами тощо. Це сприяє перетворенню продовольства, земельних і водних ресурсів на фінансові активи, підпорядковані логіці прибутковості, а не суспільної потреби. У результаті національні продовольчі системи часто інтегруються у глобальні фінансові та товарні ланцюги на умовах, що не забезпечують належного рівня продовольчої доступності для населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій вказує на зростання уваги до продовольчого забезпечення населення та проблем розвитку сільського господарства в умовах глобальних трансформацій і геополітичних викликів. Значна частка досліджень як українських, так і зарубіжних авторів присвячена економічним та структурним аспектам продовольчої безпеки. Аграрний виробничий потенціал для забезпечення населення продовольством досліджують Ю. Лупенко [2], О. Могильний [3]. Причини та наслідки продовольчих криз в Україні та у світі стали основою досліджень авторсько-

го колективу під керівництвом О. Коваленко [4]; стратегічні напрями забезпечення продовольчої безпеки у країнах ЦСЄ визначали А. Мостова та А. Гуторов [5].

Проблеми продовольчого самозабезпечення і наявність системних дисбалансів у доступі до продовольства населення України знайшли відображення у дослідженнях Н. Кравчук, Т. Антонєць, В. Чаюн [6]. Обґрунтовуючи ключові ризики продовольчого забезпечення населення, О. Шубравська та К. Прокопенко [7] пов'язують їх зі зниженням купівельної спроможності населення, ускладненням експортних поставок і зростанням вартості ресурсів. Ю. Пустовіт [8] акцентує увагу на необхідності орієнтації державної політики на самозабезпечення продовольством завдяки внутрішньому аграрному потенціалу та зменшенню залежності від імпорту. Б. Пасхавер [9] підкреслює важливість державного регулювання і підтримки процесів продовольчого самозабезпечення як головного елемента стабільності аграрного сектору.

У міжнародному науковому дискурсі подібні підходи виявлено в працях Я. Мумін та А. Абдулай [10], які досліджують взаємозв'язок доходів, споживання та продовольчої безпеки, а також вплив економічної політики на доступність продовольства. Х. Рітчі [11; 12] аналізує взаємозв'язок між сільськогосподарським виробництвом, продовольчими системами, екологічними обмеженнями та рівнем споживання. А. Мамасі, Л. Мюнерет [13] та інші досліджують механізми, що лежать в основі пошуку компромісів між виробництвом і споживанням продовольства, а також факторами, які на них впливають. С. Лоудер та Р. Ладерчі [14] визнають необхідність трансформації продовольчих систем та важливість державної політики, висвітлюючи її закономірності в країнах з різним рівнем доходу.

Дедалі частіше розглядаються питання фінансіалізації аграрного сектору та впливу фінансових боргових зобов'язань на аграрну політику загалом та забезпечення населення продовольством. Автори звертають увагу на умови надання кредитів (допомоги) міжнародними фінансовими інституціями та вимоги, які стосуються змін у внутрішніх політиках країн, щодо їхнього повернення. Ці питання ґрунтовно досліджені у працях таких авторів, як Е. Робічек [15], О. Герардо [16], П. Шеперд [17], Ф. Ланкон, Х. Девід-Бенц [18] та інших.

Таким чином, сучасні дослідження охоплюють широкий спектр проблем – від економічних і структурних аспектів розвитку аграрного сектору до інституційних, соціальних, екологічних вимірів продовольчого забезпечення. При цьому причини розриву між аграрною спрямованістю економіки та фактичним рівнем продовольчого забезпечення населення з урахуванням впливів фінансіалізації аграрного сектору та боргової залежності країн залишаються недостатньо розкритими.

Метою статті є ідентифікація асоційованих факторів продовольчої вразливості країн світу та України шляхом аналізу взаємозв'язку між часткою аграрного сектору у структурі ВВП, показниками продовольчої доступності, боргового навантаження, а також ролі фінансових обмежень у формуванні загроз продовольчій безпеці.

Сільськогосподарське виробництво і продовольче забезпечення населення. На перший погляд, найкращі можливості забезпечувати населення якісним і безпечним продовольством у достатній кількості мають країни з високим рівнем розвитку сільськогосподарства. Проте це дійсно за умови, що рівень добробуту громадян надає

їм доступ до відповідних продуктів. Тобто зазначене стосується країн з потужною, різнобічною і фінансово незалежною економікою, де частка навіть високорозвинутого аграрного сектору в загальному обсязі валового внутрішнього продукту (ВВП) є незначною. Аналіз матеріалів Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО) щодо задоволення потреб населення в продуктах харчування, місця аграрної економіки в національних господарствах більш як 200 країн світу, а також їхньої фінансової стійкості (її побічно характеризують дані про заборгованість перед Світовим банком) дає можливість прослідкувати зв'язок між цими явищами.

Цей зв'язок проявляється при групуванні країн світу за часткою аграрної доданої вартості у їхніх ВВП. Використання цього показника як групувальної ознаки дозволяє простежити, чи трансформується аграрна домінанта у продовольчу забезпеченість населення країн, чи навпаки, вона корелює з їхньою продовольчою вразливістю, борговою залежністю і, як наслідок, обмеженням автономії аграрної політики (табл. 1).

У таблиці 1 виокремлено сім приблизно однакових за кількістю країн груп за мірою зростання частки аграрної доданої вартості у ВВП: "країни" значення цього показника у всій сукупності коливаються від 0,01% (Сан-Марино) до 52,87% (Сомалі), а його середні величини за групами – від 0,48% (перша група) до 31,79% (сьома група). При цьому від першої по третю групи сформували високорозвинуті індустріальні держави; абсолютна більшість країн, які за класифікацією ФАО також належать до високорозвинутих; окремі представники Азії, Африки та Латинської Америки з відповідним рівнем групувальної ознаки. До четвертої групи увійшли: Китай, Азербайджан, Вірменія, Грузія, Білорусь, Україна, Сербія, Чорногорія, Північна Македонія, Туреччина; Бразилія та декілька інших країн Південної Америки, Азії та Африки. П'ята, шоста і сьома групи представлені переважно азійськими, африканськими та латиноамериканськими країнами. Паралельно зі зростанням частки аграрної ВДВ у валовому внутрішньому продукті від групи до групи стрімко зменшується показник ВВП на душу населення – від 55,57 тис. дол. США в першій до 0,97 тис. дол. США у сьомій групі.

Попри те, що сільськогосподарські системи країн світу відзначаються великою різноманітністю і значною варіацією показників, які характеризують їхнє місце в національній економіці, здатність задовольняти продовольчі потреби населення, вони мають низку спільних рис, притаманних країнам зі схожими частками аграрного сектору в структурі національної економіки. По-перше, в країнах з вищою аграрною спеціалізацією населення витрачає більшу частину доходів на харчування, що є типовою ознакою низького рівня його загальних доходів і вразливості до цінових шоків (див. Закон Енгеля). По-друге, домінування аграрного сектору в структурі економіки не трансформується у достатній рівень фізичної та економічної доступності продовольства, що підтверджено значеннями інтегрального індексу вразливості продовольчої безпеки та поширеності недоїдання. По-третє, обернена залежність між часткою аграрної доданої вартості у ВВП та енергетичною цінністю раціону підтверджує, що аграрна спеціалізація в умовах низької доданої вартості та сировинної орієнтації не забезпечує належної якості харчування. По-четверте, країни з високою часткою аграрної ВДВ демонструють вищі рівні зовнішньої боргової залежності (зокрема перед Світовим банком), і у низці випадків обсяг зобов'язань перед зовнішніми кредиторами кратно перевищує річний національний дохід.

Таблиця 1

Продовольчі характеристики груп країн за часткою сільського господарства в національній економіці у 2023 р.

Групи країн за часткою аграрної валової доданої вартості у ВВП*, %	Кількість країн у групі	ВВП на душу населення, тис. дол. США**	Енергетична цінність харчування***, ккал / 1 особу / день	Частка витрат на харчування в загальних витратах****, %	Частка країн, з поширеністю недоїдання вищою за 2,5%***** , %	Інтегральний індекс вразливості продовольчої безпеки*****	Довідково: частка країн із заборгованістю перед Світовим банком, %
I. До 1,0	29	55,57	3429	13,26	6,90	1,23	0,00
II. 1,1–2,5	31	29,45	3228	14,67	22,58	1,90	9,68
III. 2,51–5,0	35	11,77	3103	31,51	45,71	2,64	40,00
IV. 5,1–9,0	30	8,39	3067	32,30	46,67	2,33	80,00
V. 9,1–16,0	30	4,60	2885	38,98	83,33	2,72	96,67
VI. 16,1–23,0	28	3,68	2650	49,21	95,00	4,41	78,57
VII. Більше ніж 23,0	24	0,97	2508	52,06	100,00	5,45	87,50

Джерело: складено авторами за:

* Value added (agriculture, forestry and fishing). Macro Indicators. FAO. URL: <https://www.fao.org/faostat/en/#data/MK>

** Value US\$ per capita, 2015 prices. Macro Indicators. FAO. URL: <https://www.fao.org/faostat/en/#data/MK>

*** Energy supply. Availability (based on supply utilization accounts). FAO. URL: <https://www.fao.org/faostat/en/#data/SUA>

**** Annual food expenditure vs. total consumer expenditure, 2023. Our World in Data. URL: <https://ourworldindata.org/grapher/food-expenditure-vs-gdp?tab=table>. Для окремих країн включені усереднені дані за звітами країн.

***** Частка населення, яка регулярно споживає їжу в кількості, недостатній для забезпечення енергії, необхідної для нормального, активного та здорового життя. Показник 2,5% вважається мінімально допустимим: Prevalence of undernourishment. Suite of Food Security Indicators. FAO. URL: <https://www.fao.org/faostat/en/#data/FS>

***** Розраховується як середнє арифметичне трьох показників: значення індексу внутрішніх цін на продукти харчування (80%) та індексу волатильності внутрішніх цін на продукти харчування (20%); наявності продуктів харчування (середня достатність енергетичної цінності раціону); використання продуктів харчування (поширеність недоїдання): Vulnerability to food insecurity. World Bank Group. URL: https://data360.worldbank.org/en/indicator/WB_CLEAR_INFORM_FS?view=datatable

Вплив боргових зобов'язань на агропродовольчу політику. Виявлені відповідності свідчать про наявність структурної пастки аграрної спеціалізації в умовах боргового тиску. Такі країни залучають кредити для розв'язання внутрішніх проблем, а тягар їх погашення через нерозвинутість економіки значною мірою лягає на сільське господарство. Фінансові боргові зобов'язання виступають інституційним фактором, що впливає на структуру аграрного виробництва, пріоритети бюджетної політики, доступ населення до продовольства тощо. І саме продовольче забезпечення в країнах з високою часткою аграрної ВДВ обмежується не стільки виробничими можливостями, скільки борговими та інституційними рамками, в яких формується економічна політика.

Обслуговування боргу набуває пріоритету над інвестиціями у внутрішню продовольчу безпеку, підтримку малих виробників і розвиток сталих аграрних практик. У результаті зменшується політичний простір держав для захисту національних продовольчих ринків, регулювання земельних відносин і екологічних стандартів. Під впливом глобальних фінансів і боргової залежності продовольча політика дедалі більше визначається вимогами фінансової стабільності та інтересами інвесторів, а не пріоритетами громад, виробників і екосистем, держави втрачають автономію у формуванні довгострокової соціально орієнтованої та екологічно збалансованої аграрної політики. Ці тенденції сприяють впровадженню таких ринкових підходів, які дають змогу великим суб'єктам агробізнесу домінувати за рахунок малих постачальників продовольства, концентрація ринку витісняє малих виробників, що упродовж багатьох поколінь забезпечували громади продуктами харчування.

Проведений по 46 країнах світу аналіз щодо співвідношення державних витрат на обслуговування зовнішнього боргу та витрат на сільське господарство² наочно ілюструє масштаб фінансового тиску на аграрні системи (рис. 1).

У 40 з 46 аналізованих країн витрати на обслуговування боргу перевищують державні витрати на сільське господарство: у 30 країнах – більш як удвічі, у 14 – більш як у п'ять разів. Найвищі значення цього показника (коефіцієнта) зафіксовано в Іраку (31,8), Монголії (27,9), Анголі (24,1): у цих країнах на кожну одиницю державних коштів, спрямованих на підтримку сільського господарства, припадає від 23 до 32 одиниць витрат на погашення боргових зобов'язань. Серед країн із коефіцієнтом, що перевищує 5 – Єгипет (9,0), Південна Африка (9,0), Колумбія (8,7), Україна (7,3), Індонезія (6,8), Кенія (6,2). Лише 6 із 46 країн витрачають на сільське господарство більше, ніж на обслуговування боргу, і серед них Китай, Індія і Таїланд, тобто країни або з незначним зовнішнім боргом відносно розміру економіки, або з масштабними програмами державної підтримки аграрного сектору.

Продовольча забезпеченість і фінансові аспекти аграрного розвитку в Україні.

У цьому контексті (див. рис. 1) Україна входить до групи країн, де витрати на обслуговування зовнішнього боргу більш ніж в п'ять разів перевищують державні витрати на сільське господарство. Ця група нараховує 14 країн, у яких коефіцієнт боргового тиску на фінансування сільського господарства становить від 5 до 31,8, і в Україні він становить 7,31. Практично всі країни цієї групи мають проблеми з продовольчим забезпеченням населення, і середні показники становлять: частка витрат на харчування в загальних витратах – понад 35%, середня енергетична цінність харчування – лише 2858 ккал на 1 особу / день, частка населення, що недоїдає, – близько 12%, інтегральний індекс вразливості продовольчої безпеки – 2,8. Для більшості країн цієї групи сільськогосподарський сектор має вагоме значення для економіки, частка аграрної доданої вартості у ВВП перевищує 5% (табл. 2).

² Під витратами на сільське господарство тут ми розуміємо дані ФАО “Agriculture, forestry, fishing (general government expenditure)”.

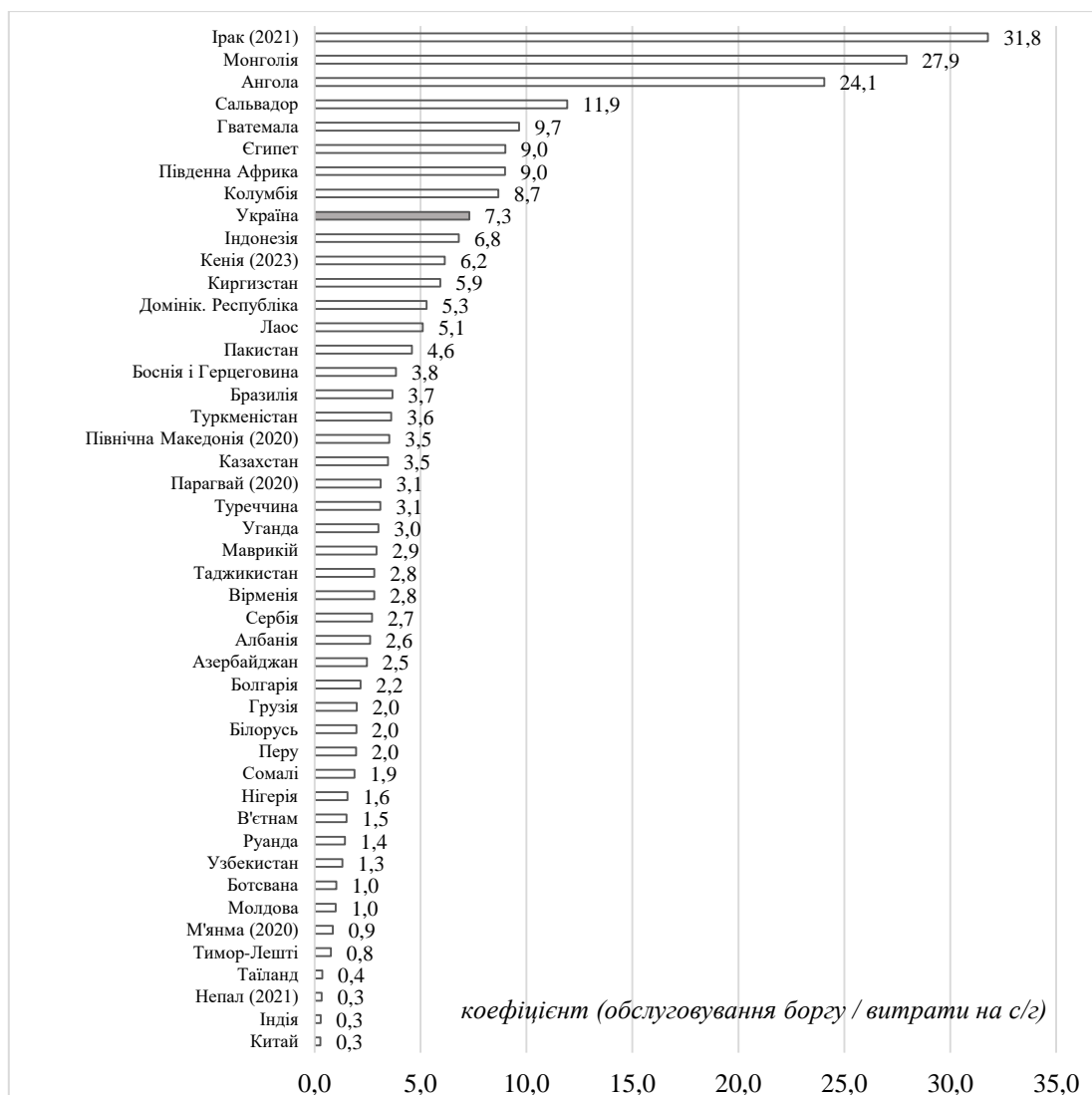

Рис. 1. Співвідношення витрат на обслуговування зовнішнього боргу та державних витрат на сільське господарство, лісове господарство та рибальство у 2022 р.

Примітка: коефіцієнт >5: обслуговування боргу перевищує витрати на с/г більше ніж у 5 разів; коефіцієнт 2–5: обслуговування боргу перевищує витрати на с/г у 2–5 разів; коефіцієнт 1–2: обслуговування боргу перевищує витрати на с/г; коефіцієнт <1: витрати на с/г більші ніж витрати на обслуговування боргу.

Джерело: Government Expenditure on Agriculture (IG). Food and Agriculture Organization of the United Nations. FAO. FAOSTAT. URL: <https://www.fao.org/faostat/en/#data/IG>; Debt service on external debt, public and publicly guaranteed (PPG) (TDS, current US\$). World Bank. URL: <https://data.worldbank.org/>; <https://api.worldbank.org/v2/en/indicator/DT.TDS.DPPG.CD?downloadformat=excel>

Таблиця 2

**Індикатори продовольчої безпеки в країнах,
де зовнішнє боргове навантаження значно перевищує підтримку сільського
господарства, у 2022–2023 рр.**

Країна	Коефіцієнт (обслуговування боргу / державні витрати на с/г)	Частка аграрної доданої вартості у ВВП країни	Частка витрат на харчування в загальних витратах, %	Енергетична цінність харчування, ккал на 1 особу / день	Поширеність недоїдання, %	Інтегральний індекс вразливості продовольчої безпеки
Ірак (2021)	31,78	3,04	28,71	2764	15,3	4,0
Монголія	27,93	10,19	50,00	3032	<2,5	1,5
Ангола	24,05	14,89	50,01	2399	23,1	5,2
Сальвадор	11,92	4,61	26,75	2896	6,8	2,2
Гватемала	9,65	9,77	35,09	2823	12,1	3,3
Єгипет	9,00	10,60	36,85	3094	8,8	1,4
Південна Африка	8,99	2,53	16,08	2694	10,0	2,5
Колумбія	8,67	8,73	20,62	3126	4,1	1,4
Україна	7,31	7,41	41,71	2786	6,0	2,2
Індонезія	6,80	12,53	33,54	2900	6,6	1,8
Кенія (2023)	6,15	21,81	42,14	2146	35,3	6,9
Киргизстан	5,90	9,66	50,00	2763	5,2	2,2
Домініканська Республіка	5,29	6,37	28,07	3313	4,4	1,6
Лаос	5,11	21,00	50,47	3192	н/д	2,5
Середнє значення			36,43	2852	12,05	2,76

Примітка: напівжирний курсив – показники України; курсив – показники країн, де вони гірші за українські.

Джерело: складено авторами.

Відмінності у продовольчому забезпеченні населення різних країн, зокрема й незадовільні значення відповідних показників в Україні, зумовлені багатьма обставинами, серед яких загальний рівень розвитку економіки та добробуту домогосподарств, що вирішальним чином впливає на структуру їхніх споживчих витрат, особливості національних агропродовольчих систем, харчові традиції та уподобання населення тощо. Серед причин високої частки витрат на їжу в Україні, наприклад, традиційно зазначають низький рівень доходів населення, обмежені можливості для заощаджень, вразливість домогосподарств до інфляції. Водночас проблемні характеристики продовольчої ситуації в Україні варто розглядати і в контексті державної підтримки сільського господарства, і фінансіалізації її аграрного сектору.

Динаміка співвідношення державних витрат на сільське господарство та обслуговування зовнішнього боргу України впродовж 2001–2024 рр. відображає траєкторію поступового збільшення розриву (рис. 2). Це означає, що з країни вимиваються значні фінансові ресурси, які втрачаються для фінансування різноманітних важливих державних програм, зокрема для забезпечення аграрного розвитку та підтримки виробників сільськогосподарської продукції.

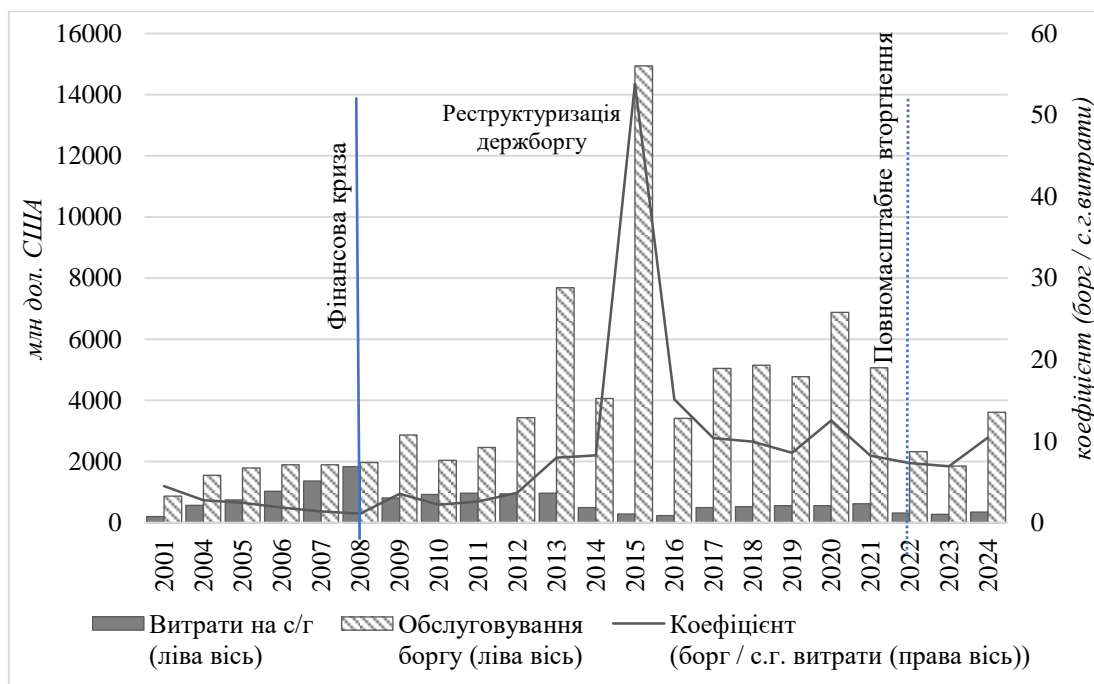

Рис. 2. Державні витрати на сільське господарство та обслуговування зовнішнього боргу в Україні у 2001–2024 рр.

Джерело: дані FAO (державні витрати на сільське господарство, лісове господарство та рибальство, млн дол. США у поточних цінах) та Світового банку (обслуговування зовнішнього державного та гарантованого державою боргу, TDS, млн дол. США у поточних цінах).

У перші роки аналізованого періоду коефіцієнт знижувався (з 4,5 у 2001 р. до 1,1 у 2008 р.), що свідчило про відносне зростання державної підтримки сільського господарства на тлі помірного боргового навантаження. Проте вже після фінансової кризи 2008–2009 рр. тенденція змінилася: коефіцієнт знову почав зростати і після подій 2013–2014 рр. та початку збройного конфлікту на сході країни різко прискорився. Піковим став 2015 р., коли реструктуризація зовнішнього боргу спричинила одночасне зростання обсягів боргового обслуговування та різке скорочення витрат на сільське господарство: коефіцієнт досяг 53,9, тобто на кожен гривню державних витрат на аграрний сектор припадало майже 54 грн витрат на обслуговування боргу. У наступні роки коефіцієнт низився, однак стабілізувався на рівні 7–13, не повернувшись до значень докризового періоду. Після початку повномасштабного вторгнення у 2022 р. витрати на сільське господарство скоротилися, тоді як боргові зобов'язання зросли, що зумовило чергове підвищення коефіцієнта до 10,4 у 2024 р. Наведена динаміка унаочнює, що кожна системна криза (фінансова, політична або воєнна) незмінно відображається у посиленні боргового тиску на аграрний сектор і звуженні фіскального простору для підтримки продовольчого забезпечення населення.

У процесі ринкової трансформації економіки в Україні сформувалася дуальна сільськогосподарська система, представлена, з одного боку, сільськогосподарськими підприємствами та аграрними корпораціями, зосередженими головним чином на виробництві експортоорієнтованих видів продукції, а з іншого боку, – сімейними фермерськими господарствами, які постачають свою продукцію переважно на локальні агропродовольчі ринки, і господарствами населення, основною метою яких є продовольче самозабезпечення. У 2021 р. частка сільськогосподарських підприємств у валовій продукції сільського господарства становила 55%, фермерських господарств – 13%, господарств населення – 32%³. Усі категорії зазначених виробників сільськогосподарської продукції беруть участь у формуванні продовольчого забезпечення населення, однак для першої з них пріоритетом є максимізація прибутку, що досягається насамперед завдяки виходу на глобальні агропродовольчі ринки.

У вітчизняній науковій літературі уже висвітлювались процеси своєрідної фінансiалiзацiї в корпоративному секторі сільського господарства. Зазначалось зокрема, що бізнесові структури, створюючи холдинги і мегаагрохолдинги, залучають для свого подальшого розвитку потужні фінансові ресурси, зокрема через розміщення акцій на міжнародних фінансових біржах. Свого часу вони реєструвалися в офшорах, що забезпечувало пільгові умови оподаткування материнської компанії, а їхні дочірні підприємства залишалися платниками доволі пільгового фіксованого сільськогосподарського податку в Україні [19, С. 54–55].

Наслідком цих процесів стає набуття виробленої згаданими структурами продукції характеру їхніх фінансових активів. Ознак таких активів частково набувають також акумульовані й використовувані ними земельні масиви, особливо після скасування мораторію на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення. З огляду на те, що з метою максимізації виручки сільськогосподарські підприємства та їх формування нарощують обсяги виробництва нерідко внаслідок виснажливого використання земельних і водних ресурсів, порушення норм охорони довкілля тощо, вони таким чином фактично фінансiалiзують суспiльнi блага, а отже, привласнюють їхню вартість. Розширення їхньої експортної діяльності призводить також до зростання цін на внутрішньому ринку, що негативно впливає на забезпечення населення продовольством.

Таким чином, вплив зарубіжних фінансових інституцій на фінансiалiзацiю аграрного сектору може здійснюватись також опосередковано, через їхнє сприяння реалізації бізнесових інтересів підприємницьких формувань в агропродовольчій сфері, які зазвичай відіграють важливу роль у формуванні аграрної політики. Останнє призводить до гальмування розвитку фермерського типу господарювання у сільському господарстві, деградації селянства, занепаду сільських територій. В умовах післявоєнної відбудови економіки, коли потреба України в іноземній допомозі й інвестиціях незмірно зростає, вплив зарубіжних фінансових інституцій на її аграрну політику набуватиме форм, апробованих в інших країнах, і це особливий виклик для України.

³ Сільське господарство України, 2021: стат. зб. Київ: Держстат України, 2022. С. 44.

Роль у формуванні продовольчого забезпечення країни фермерських господарств та господарств населення, які ще певною мірою зберігають традиційний асортимент і методи виробництва сільськогосподарської та харчової продукції, проявляється у їхній визначальній участі в забезпеченні функціонування локальних агропродовольчих систем. При цьому низка господарств населення використовує вироблену продукцію не тільки для власного споживання, але й на продаж, зокрема й односельцям. Співвідношення між вартістю спожитої продукції власного виробництва і доходом від її продажу в середньому по сільських домогосподарствах у 2010 р. становило 1:0,45, а у 2021 р. – 1:0,95⁴. Це свідчить про комерціалізацію частини особистих селянських господарств та їхню трансформацію у сімейні ферми, що відповідає світовим тенденціям і, як показує світовий досвід, є вагомим підґрунтям забезпечення внутрішньої продовольчої безпеки. Але цей сегмент вітчизняного аграрного сектору потребує системної інституційної та фінансової підтримки.

Пом'якшення негативного впливу фінансіалізації аграрного сектору на продовольче забезпечення населення потребує істотного корегування аграрної політики України, яка, попри декларування орієнтації на цінності й норми Спільної аграрної політики ЄС і зміни пріоритетів на користь малих і середніх суб'єктів господарювання, досі залишається спрямованою значною мірою на підтримку діяльності великотоварних господарств. Можливо, це допомагає вирішувати невідкладні проблеми функціонування держави в умовах війни, але й відтворює суперечності в досягненні цілей аграрного та сільського розвитку.

Висновки. Продовольча безпека країн у сучасному світі значною мірою визначається не лише виробничими можливостями їхнього аграрного сектору, але й характером включення у глобальні агропродовольчі ринки та фінансову систему. У цих умовах продовольча ситуація в країнах залежить від їхньої здатності самостійно формувати аграрну та продовольчу політику, визначати пріоритети виробництва, доступності та розподілу продовольства з огляду на потреби населення, а не лише логіку глобальних ринків. Однією із загроз цьому є фінансіалізація продовольчих систем: перетворення продовольства, землі та водних ресурсів на фінансові активи поглиблює структурний розрив між виробничою спроможністю аграрних секторів і рівнем продовольчого забезпечення населення, витісняє малих виробників і підпорядковує логіку аграрного розвитку інтересам інвесторів.

Групування країн світу за часткою аграрної доданої вартості у структурі ВВП виявило узгодженість цієї групувальної ознаки з показниками продовольчого забезпечення та боргових зобов'язань перед міжнародними фінансовими інституціями. Це свідчить, що домінування аграрного сектору в структурі економіки не є запорукою достатнього рівня фізичної та економічної доступності продовольства, але супровод-

⁴ Визначено за матеріалами статистичних збірників: Витрати і ресурси домогосподарств України у 2021 р. (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): стат. зб. Київ: Держстат України, 2022. С. 226; Витрати і ресурси домогосподарств України у 2010 р. (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): стат. зб. Київ: Держстат України, 2011. С. 190.

жується підвищеною борговою залежністю країн і їхньою продовольчою вразливістю. Країни з аграрною спеціалізацією залучають кредити для вирішення внутрішніх проблем, а тягар їх погашення через нерозвинутість економіки може лягати на сільське господарство, звужуючи простір для автономної аграрної політики.

Показовим щодо цього є приклад України. Незважаючи на високий потенціал аграрного виробництва та значну роль у світовій торгівлі продовольством, показники продовольчої доступності та структури споживання населення залишаються проблемними – в Україні одна з найвищих серед порівнюваних країн частка витрат домогосподарств на харчування, досить низька енергетична цінність продуктів харчування, для відсутньої частки населення актуальною є проблема недоїдання. Заборгованість перед Світовим банком і умови чинних кредитних програм формують середовище, в якому аграрна політика підпорядковуватиметься зовнішнім фінансовим пріоритетам. В умовах майбутньої повоєнної відбудови, коли потреба в іноземній допомозі й інвестиціях залишатиметься надзвичайно високою, зовнішні фінансові загрози можуть набувати форм, апробованих в інших країнах-позичальниках, що вимагає завчасного запобігання їхнього негативного впливу на продовольчу безпеку.

Список використаних джерел

1. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. URL: <https://sdgs.un.org/2030agenda>
2. Прогноз виробництва сільськогосподарської продукції в Україні у 2025 році (лютий 2025 року) / за ред. Ю.О. Лупенка, О.М. Нечипоренка. Київ: ННЦ “ІАЕ”, 2025. 24 с. URL: <http://iae.org.ua/activity/books/4057>
3. Могильний О.М. Аграрний сектор України: сировинна пастка: монографія. Ч. II. Київ: ННЦ “ІАЕ”, 2024. 332 с. URL: <https://repo.btu.kharkiv.ua/server/api/core/bitstreams/dd41030f-4cea-4f78-a4fc-663d52ac738c/content>
4. Kovalenko O., Boki O., Yashchenko L., Lysenko H. Food crisis in the modern world: Causes and possible consequences for Ukraine. *Ekonomika APK*. 2025. Vol. 32 (5). P. 10–24. <https://doi.org/10.32317/ekon.apk/5.2025.10>
5. Mostova A., Hutorov A. Food security in the countries of Central and Eastern Europe: State and strategic directions of provision. *Ekonomika APK*. 2023. Vol. 30 (1). P. 20–29. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202301020>
6. Кравчук Н., Антоненко Т., Чаюнов В. Особливості продовольчого забезпечення сільських територій. *Економіка та суспільство*. 2021. Вип. 23. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-23-7>
7. Шубравська О., Прокопенко К. Забезпечення продовольчої безпеки України: повоєнний контекст. *Економіка України*. 2022. № 7 (728). С. 21–42. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.07.021>
8. Пуствовіт Ю. Соціально-економічний зміст адміністративно-правового поняття “продовольча безпека”. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 11. С. 409–413. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-11/99>
9. Пасхавер Б.Й. Продовольче самозабезпечення населення України. *Економіка АПК*. 2018. № 1. С. 5.
10. Mumin Y.A., Abdulai A. Informing Food Security and Nutrition Strategies in Sub-Saharan African Countries: An Overview and Empirical Analysis. *Applied Economic Perspectives and Policy*. 2022. Vol. 44 (1). P. 364–393. <https://doi.org/10.1002/aep.13126>
11. Ritchie H. How is food insecurity measured? OurWorldinData.org. 2023. URL: <https://archive.ourworldindata.org/20260304-094028/food-insecurity.html>
12. Ritchie H. Increasing agricultural productivity across Sub-Saharan Africa is one of the

most important problems this century. OurWorldinData.org. 2022. URL: <https://archive.ourworldindata.org/20260304-110441/africa-yields-problem.html>

13. Mamassi A., Muneret L., Guilpart N., Accatino F. Trade-offs associated with achieving food self-sufficiency: The underlying mechanisms. *Global Food Security*. 2026. Vol. 48. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2026.100905>

14. Lowder S.K., Laderchi C.R., Cerutti N., Parsons K. Food System Policies: A global snapshot from the Food System Policy Database. *Global Food Security*. 2025. Vol. 47. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2025.100894>

15. Robichek E.W. The Payments impact of the oil crisis: the case of Latin America: Assessing the impact of the oil price increases on 19 importing countries in Latin America and the Caribbean. URL: <https://www.elibrary.imf.org/view/journals/022/0011/004/article-A003-en.xml>

16. Gerardo O. Toward Deglobalisation and Food Sovereignty? Book reviews. London: Verso, 2009. <https://doi.org/10.1177/0309816811402312>

17. Shepherd P. The Food Wars. Book review. London: Verso, 2009. URL: <https://developmentinpractice.org/fr/reviews/food-wars>

18. Lancon F., David-Benz H. Rice imports in West Africa: trade regime and food policy formulation. 2007. URL: https://www.researchgate.net/publication/23508897_Rice_imports_in_West_Africa_trade_regime_and_food_policy_formulation

19. Соціоекономічний розвиток сільського господарства і села: сучасний вимір / за ред. О.М. Бородіної. Київ: НАН України, Ін-т екон. та прогнозув., 2012.

Надійшла 25.02.2026 р.

Прорецензовано 06.03.2026 р.

Доопрацьовано 11.03.2026 р.

Прийнята до друку після доопрацювання 17.03.2026 р.

Опублікована 22.04.2026 р.

References

1. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. URL: <https://sdgs.un.org/2030agenda>

2. Lupenko, Yu.O., Nechyporenko, O.M. (Eds.). (2025). Forecast of Agricultural Production in Ukraine in 2025 / Kyiv: NSC 'IAE'. URL: <http://iae.org.ua/activity/books/4057> [in Ukrainian]

3. Mogilnyi, O.M. (2024). Ukraine's Agricultural Sector: the Raw Materials Trap: monograph. Part 2. Kyiv: NSC 'IAE'. URL: <https://repo.btu.kharkiv.ua/server/api/core/bitstreams/dd41030f-4cea-4f78-a4fc-663d52ac738c/content> [in Ukrainian]

4. Kovalenko, O., Boki, O., Yashchenko, L., Lysenko, H. (2025). Food crisis in the modern world: Causes and possible consequences for Ukraine. *Ekonomika APK*, 32 (5), 10-24. <https://doi.org/10.32317/ekon.apk/5.2025.10>

5. Mostova, A., Hutorov, A. (2023). Food security in the countries of Central and Eastern Europe: State and strategic directions of provision. *Ekonomika APK*, 30 (1), 20-29. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202301020>

6. Kravchuk, N., Antonets, T., Chaiun, V. (2021). Particularities of food supply in rural areas. *Economy and Society*, 23. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-23-7> [in Ukrainian]

7. Shubravska, O., Prokopenko, K. (2022). Ensuring food security of Ukraine: post-war context. *Economy of Ukraine*, 65, 7 (728), 21-42. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.07.021> [in Ukrainian]

8. Pustovit, Yu. (2023). Socio-economic content of the administrative legal concept "food security". *Juridical Scientific and Electronic journal*, 11, 409-413. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-11/99> [in Ukrainian]

9. Paskhaver, B.Y. (2018). Food Self-Providing of the Population of Ukraine. *Ekonomika APK*, 1, 5 [in Ukrainian]
10. Mumin, Y.A., Abdulai, A. (2022). Informing Food Security and Nutrition Strategies in Sub-Saharan African Countries: An Overview and Empirical Analysis. *Applied Economic Perspectives and Policy*, 44 (1), 364-393. <https://doi.org/10.1002/aapp.13126>
11. Ritchie, H. (2023). How is food insecurity measured? OurWorldinData.org. URL: <https://archive.ourworldindata.org/20260304-094028/food-insecurity.html>
12. Ritchie, H. (2022). Increasing agricultural productivity across Sub-Saharan Africa is one of the most important problems this century. OurWorldinData.org. URL: <https://archive.ourworldindata.org/20260304-110441/africa-yields-problem.html>
13. Mamassi, A., Muneret, L., Guilpart, N., Accatino, F. (2026). Trade-offs associated with achieving food self-sufficiency: The underlying mechanisms. *Global Food Security*, 48. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2026.100905>
14. Lowder, S.K., Laderchi, C.R., Cerutti, N., Parsons, K. (2025). Food System Policies: A global snapshot from the Food System Policy Database. *Global Food Security*, 47. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2025.100894>
15. Robichek, E.W. The Payments impact of the oil crisis: the case of Latin America: Assessing the impact of the oil price increases on 19 importing countries in Latin America and the Caribbean. URL: <https://www.elibrary.imf.org/view/journals/022/0011/004/article-A003-en.xml>
16. Gerardo, O. (2009). Toward Deglobalisation and Food Sovereignty? Book reviews. London: Verso. <https://doi.org/10.1177/0309816811402312>
17. Shepherd, P. (2009). The Food Wars. Book review. London: Verso. URL: <https://developmentinpractice.org/fr/reviews/food-wars>
18. Lancon, F., David-Benz, H. (2007). Rice imports in West Africa: trade regime and food policy formulation. URL: https://www.researchgate.net/publication/23508897_Rice_imports_in_West_Africa_trade_regime_and_food_policy_formulation
19. Borodina, O.M. (Ed.). (2012). Socioeconomic Development of Agriculture and Rural Areas: a Modern Dimension. Kyiv: Institute of Economics and Forecasting of NAS of Ukraine [in Ukrainian]

Received on February 25, 2026

Reviewed on March 06, 2026

Revised on March 11, 2026

Signed for printing after revision on March 17, 2026

Published on April 22, 2026